

ԱՅԹԻՐԸ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԹՐՋԱՆՆԵՐՈՒՄ

Ա. ՕՏԱՐ ԱԶԳԵՐԻ ՄԷ

Նախ քան հայ աշուղի մասին խօսելը, կարևոր է յիշել թէ օտար ազգերի մէջ էլ եղել են հասարակական երաժիշտ-երգիչներ, ժողովրդի խաւերի մէջ շրջող քարոզիչ-բանաստեղծներ—մեր մոտով աշուղներ։ Համաշխարհային պատմական կեանքում այդ կարգի երգիչների հետ ծանօթանալուց յետոյ, համեմատական հայեացքով մեզ աւելի հեշտ կը լինի հանաջել մեր աշուղին և հասկանալ նրա նշանակութիւնը։

§ 2. Թունաց մէջ. Հին Եռնաստանում, յայտնի անուն վայելող բանաստեղծ-երաժիշտները՝ հասարակական երգիչները—*ա ա պ ո ո զ ն ե ր ը*՝ քնարները ձեռքերին ման էին գալիս մեծ քաղաքների փողոցներում և հրապարակներում, նուազում և երգում էին թէ անցեալ և թէ իրենց ժամանակակից նշանաւոր գործերն ու դէպքերը, անմահացնելով օրուայ հերոսներին։ Արքունի չքեղաշուք ապարանքներից սկսած մինչև շինականի աղքատ խրճիթը ազատ ելումուտ ունէին նրանք, քաջ ծանօթ էին ժողովրդի կեանքի, բարք ու վարքին, գիտէին նրա պէտքերն ու ցաւերը, ներկայ էին լինում ամեն մի բազմամարդ տեղ, լինէր այն խրճիթը թէ յուղարկաւորութիւն, տօնական հանգէս թէ պատերազմ։

Որքան էլ պատմական հնազոյն դէպքերն ու անձինք առասպելախառն բնաւորութիւն ունենան, այնուամենայնիւ մինչև մեր ժամանակներն հասած երգերից զփուար չէ իմանալ թէ մի կարող է համարուել համաշխարհային աշրդութեան նահապետը։ Այդ պատիւն անշուշտ տրուելու է Եռնաստանում Քրիստոսից դուրս և հորս դար առաջ ապրող Որփէոսին։ Որփէոսի մասին շատ առասպելական աւանդութիւններ կան, որոնք, սակայն, ցոյց են տալիս նրա բանաստեղծութեան և քնարի հանճարեղ ոյժը։

Նրա մեռնելուց յետոյ քնարը ձգեցին Հերրոս գետը—ասում է աւանդութիւնը—յետոյ ալիքները դուրս ձգեցին Լիւրոս կղզին՝ որը և դարձաւ բանաստեղծների հայրենիքը և ուխտատեղին:

Կէս-առասպելական, կէս-իրական Որփէոսից յետոյ, իսկական մեծ աշուղը եղաւ մեծ քերթողահայրը՝ Հոմերոս (950): Հանճարաւոր բանաստեղծը եղաւ ժողովրդի համար աստուածների թարգմանը և իւր նուագով հմայեց ու սքանչացրեց իւր ժամանակակից հասարակութեան: Հոմերոս կոյր երգիչը քնարը ձեռքին քաղաքից-քաղաք, գիւղից-գիւղ անցնելով ոտի տակ էր տալիս ամբողջ Յունաստանը, միշտ իւր յետևից քաշ տալով ուկնդիրների մի ամբողջային բազմութիւն: Հելլենի աշջում բանաստեղծութիւնը երկնային ծագում ունէր, երգիչը իւր քնարով աստուածային պատգամախօս էր, նա հաւատացած էր, որ աշուղը երգում է այն, ինչ որ աստուածներն են նրան ներշնչում: Ողիտականի մէջ Տելեմաքն ասում է Մենելոպին. «Դու ի՞նչպէս ուղում ես արգելի երգչին երգել այն, ինչ որ նրա սիրտն է թելադրում, մեղաւորը նա չէ, այլ Արամազդը, որ ՚ի վերուստ ուղարկում է նրան բանաստեղծական շնորհք իւր կամքի համաձայն» (գլ. Ա. 342):

Հոմերոսի նման աշխարհահռչակ երգչի մասին երկարաբանելու հարկ չը կայ, իհարկէ, յիշենք միայն այս, որ նրա զրոփանդակ երգեցողութիւնքը ուրիշ բան չեն—ինչպէս ասում է մի հմուտ գրագէտ—եթէ ոչ առաքինութեան զովեստ և մոլութեան պարսաւ: Ահա այս կարճ որոշումը և դարձաւ նշանաբան բոլոր աղգերի աշուղներին համար—*անպիթինութեան զովեստ եւ մոլութեան պարսաւ*.—այս նշանը տուեց աշուղների մեծ պատիւաբերը—Հոմերոս:

Որքան Հոմերոս մեծ է վիպական բանաստեղծութեան մէջ, այնքան աւելի մեծ է Պինդարոս քնարականի մէջ: Հին Յունաստանի այս հռչակաւոր երաժիշտ-բանաստեղծը Քրիստոսից վեց դար առաջ քնարական բանահիւստութիւնը մշակեց, այնպէս որ նրա անունը տարածուեց ամբողջ հնադարեան քաղաքակիրթ աշխարհը: Պինդար Յունաստանի բոլոր քաղաքները շրջեց նուազելով ու երգելով ու ամեն տեղ մեծ պատուի ու յարգանքի արժանացաւ: Աթենացիք նրան կոչեցին *պոս քսենոս*—համարակաց հիւր, չը տեսնուած մեծարանքներ տուին այդ մեծ աշուղին, ճիշտ հակապատկերը մեր մեծ աշուղի, որ խալիսի նօքարի վրէն-լով՝ կեանքում մի էական խրախուսանքի շարժանցաւ:

Պինդարոս աշուղական արուեստը ստեղծեց՝ իւր երգերը շարադրելով զանազան ձևերով ու չափերով: Նրա երգերից աւելի յայտնի են՝ պարթենեան կամ կուսական (սիրոյ երգեր), ողբեր-

զական (էկեղիա), նուագներ (ազօթք, ներբող)։ Ոլիմպիական խաղերի ժամանակ Պինդարոս քաջալերում, գովում ու փառաւորում էր յաղթանակը տանողներին և որ աւելի մեղ համար շահեկան է, կրկէսի մէջ ինքն էլ մրցութեան էր դուրս գալիս անուանի աշուղների հետ։ Շատ քիչ մարդ էր վստահանում նրա դէմ մրցութեանը ելնելու ու անշափ մեծ էր նրա համբաւը։ Պինդարոսի հետ մրցութեան ելնելը, Դիաուլոսի պէս մոմով թևեր կապուցած՝ երկինք ելնել ուղիւ պէս բան մըն է—ասում է մի ուրիշ նշանաւոր բանաստեղծ—վասն զի հեղեղ է Պինդարոսի հանճարը, որ սրտամամբ, ուժգնութիւն տաւած, ահաւոր շառաշմամբ մը լեռներէն դետեր կը թափի։ Նոր լեզուով մը, նոր հանճարով ու աշխայծով իր երգած դիւցազաններ կամ աստուածոց ափսոսիքի երկարակեցութիւն մը կուտայ, որուն հարիւրաւոր արձանք և կոթողք բաւական չէինն ²)։

Ութսուն տարի ապրեց Պինդարոս ու մեծաւ փառքի ու մեծարանքի մէջ, երբ որ Մակեդոնացին հռչակաւոր Թէրէ քաղաքը կարծանեց, հրամայեց որ Պինդարոսի տունը թողնեն անվտանգ ու անկործան։

§ 3. Հոռոմայեցւոց մէջ. Գիտութիւնը, գեղարուեստը որքան որ Յունաստանում տալով գնացին, Հոռոմայեցւոց մէջ նոյն գրութեանը չը հասան։ Հելլենը 'ի բնէ լուրջ, բնութիւնը սիրող ու հասկացող, գեղեցիկը պաշտող.—հոռոմայեցին դիւ, զուարճատէր, տիրելու, նուաճելու ոգով մտուած, շէպ և զուարճութիւն ազդակում էր Հոռոմի ամբոխը և ուրիշ ոչնչով չէր հետաքրքրուում։ Եթէ չը հաշուենք քանի մի աննշան անունները, որ երևում են հոռոմէական բանաստեղծութեան պատմութեան մէջ, կարող ենք ասել, որ Ապենինեան թերակղզին չէ տուել մի ափսոսիք խոշոր հասարակական—բանաստեղծ, որին աշուղ համարէինք։ Եթէ եղել են այդպիսիները, նրանց ձայնը խլացել է կրկէսների ու հրապարակների խառնաշփոթ իրարանցումի մէջ, փղերի, ցուլերի և առիւծների զոռում գոչիւնի ու քրիստոնէութեան նահատակների վայնասունի մէջ, Հոռոմի կեանքը կարօտում էր Վիրգիլիոսների, Հորացիոսների, որ երգէին հայրենիքի տխուր վիճակը, Վերջ ուրիշ ազգեր տեսակ տեսակ արուեստների և գիտութեանց մասին են մտածում—ասում է Վիրգիլ—քո արուեստը, ո՞վ Հոռոմայեցի, միայն ազգեր ընկճելու և խոնարհեցնելու մէջն է։

Աշուղական բնաւորութիւն ունէին, կարելի է ասել, Հոռոմուլի ժամանակներում գոյութիւն ունեցող քրմական երգերը, որ

²) Զարքանալ.

ընդհանուր անունով կոչուած էին «արվալեան եղբարց երգերն»։ Այդ եղբայրները տաններկու բուրմեր էին, որ ամեն տարի զարնան սկզբներին այգիներով ու դաշտերով հանդիսաւոր անցնելով, երգում էին իրենց հեղինակած երգերը և աստուածներից առատ հունձք և պտղաբերութիւն մաղթում։

§ 4. Հրէաստան։ Արեւելի ժողովուրդների մէջ ամենից առաջ նայեմք հրէաներին։ Եբրայական բանաստեղծութիւնն այն մեծ նշանակութիւնն ունի, որ ազգեցութիւն ունեցաւ շատ ազգերի հոգու և մաքի արտայայտութեան վրայ։ Աստուածաշունչը, սաղմոսը անբաժանաճառաբարձը դարձան յետագայի ոչ միայն գրականութեան, այլ և գրագիտութեան ու բարոյագիտութեան։ Բայց խօսքը այստեղ բանաստեղծութեան պատմութեան վերայ չէ, իհարկէ, մեր նիւթը վերաբերում է աշուղական երգերին ու քարոզչական մաքերին։ Ի՞նչ կը տեսնենք, այն ինչ որ եղել են ուրիշ ազգերի մէջ աշուղները, նոյնը՝ աւելի՛ բարձր ոգեւորութեամբ, էքստազով, թունդ կրօնական աշխարհայեցողութեամբ եղել են հրէական Հին ուխտի պատմութեան շրջաններում մինը միւսի յետեից յայտնուող մարգարէները կամ նրանց շաւղով ընթացող շրջիկ քարոզիչները։ Բանաստեղծ, երաժիշտ, ժողովրդի մշակ, նրա ամեն խաւի մէջ մտնող ու քարոզող, հասարակութեան միեթարիշ, գրկանքների, փարաւոնական հալածանքների միջոցներին համբերութիւն, սէր, աստուածասիրութիւն երգող էին մարգարէները։

§ 5. Արաբիա։ Անցնելով արեւելեան հեռու ազգերը, կանգ առնենք Արաբիայի ու նրա անմիջական կրօնական ազգեցութեան տակ եղող Պարսկաստանի ու Տաճկաստանի վերայ, որոնք և սերտ կապ ունեն հայ աշուղական բանահիւսութեան հետ։

Արաբիան իւր բանաստեղծներով գերազանցում է արեւելեան բոլոր ազգերին ի բաց չառած և հրէաներին։ Իմաստասիրական—բարոյախօսական բանահիւսութիւնը՝ որ մեր նիւթին է վերաբերում, ծով է Մուհամմէդի հայրենիքում։ Դեռ Մարգարէից առաջ Արաբիան ունէր իւր անուանի բանաստեղծները, որ զովերգում էին ազգի ներքին կեանքը, նրա հերոսներին և կանանց։ Երբ Մէքքայում և այլ նշանաւոր կենտրոններում մեծ տօնավաճառներ էին սարքւում, տեղի էին ունենում աշուղական հրապարակական մրցումներ, բաց երկնքի տակ, հազարաւոր մարդկանց ներկայութեամբ։ Յաղթանակը տանողը իւր երգի-համար ստանում էր պարգև քաղաքի իշխանաւորից։ Այդպիսի պարգևի արժանացած երգերը կոչուած էին մոդսաւաքաթ (ոսկեայ) կամ մոսալլակատ (զարնանային)։ Ոսկեայ ասուած էին նրա համար որ զրուում էին ոսկեայ տառերով մետաքսի վերայ Մէքքայում՝ Քեա-

պայի սրբազան մուսքի վերև կախելու, իսկ զարնանային ասուում էին՝ որովհետև այդ մրցութիւններն ու պարզաբաշխութիւնները կատարուում էին զարնան սկզբներին, Մասլակաթներին մեր օրերը հասել են եօթը հատ, որոնք խոր զգացմունքով ու բարձր երեակայութեամբ ճոխ լինելով հանդերձ արտայայտոււմ են բուռն սէր դէպի կինը և վրէժխնդրութիւնը։ Այդ ուսկ եւս շրջանի նշանաւոր աշուղներն են Նարուհի, Ամա-Շանֆարա, Ուրավա-իր-ալ-վարդ, Քեհար-Բէկ-Ջոհաքը, այնուհետև մինչև Մարգարէի օրերը հասան Թարաֆա, Սուխէյր, Անտարա, որ իւր քաջութեան համար կոչուեց Արու-էլֆաւարիս, այսինքն՝ «հայր հեղուաց», Ներիա՝ նախ կատաղի հակառակորդ Մուհամմէդի, յետոյ ամենաշինականող հետևորդ՝ և Ամրիկայիս, որին Մարգարէն անուանեց «դժոճքի գրօշակակիր»^{*)}։

Մուհամմէդից յետոյ արարական բանաստեղծութիւնը աւելի բազմազան կերպարանք է ընդունում և խալիֆների օրով հասնում է ամենարարգաւան գրութեան, մանաւանդ Հարուն-ալ-Ռաշիդի օրով (786—809)։ Մզանիայումն էլ օմայեանները խալիֆների պէս հովանաւորում էին արարական աշուղներին։ Այս շրջանի հռչակաւոր երգիչներն եղել են Աբու-Նոփաս, Իբն-Գորէյս-Աբուլլալ, Մէյտանի, Համասանի, Հարերիւ Այս նշանաւոր աշուղների գործերը Ը-րդ դարում Աբու-Թամամ հաւաքեց և կազմեց մի պատկանելի ժողովածու, որ յայտնի է «Համասան» անունով։ Համասան տասը հատորից էր բաղկացած՝ հերոսական երգեր, դամբանականներ, բարոյական առակներ, սիրային երգեր, երգիծանք, գովասանական երգեր, նկարագրական, ճանապարհորդական, կատակներ և ծաղրածութիւն կանանց։ Բոլոր երգիչների թիւն էր 577-ը, որոնցից 56-ը կանայք էին։ «Համասան», արարական բանաստեղծութեան այդ շտեմարանը, լոյս տեսաւ լատինական Թարգմանութեամբ անցեալ դարի սկիզբներին «Hatasacarmina» 1828. իսկ Ռիւկկեր տունց այդ երգերից մի քանիսը զերմաներէն տաղաչափական Թարգմանութեամբ (Շտուտգարտ 1846)։ Այդ ժողովածուին յետոյ միացուեցան այլ աշուղներ, որոնց գործերը սակայն աւելի յայտնի են «Քիթապ ալ աշուանի» անունով, որ և պարունակում է 395 աշուղի կենսագրութիւն։

Բացի այս ամենը Արաբիայում միշտ անպակաս են եղել հին ժամանակներում Թափառական աշուղները, բեղուին և դերվիշ բանաստեղծները, որոնց կեանքի նկարագրութիւնը և գործերից հաստատանք յայտնի են «Էփլան» կոչուած գրքերում, որ

*) Шерръ Ист. Лит. I

անցեալ դարում լոյս տեսան Եւրոպայում Ֆրանսերէն և գերմաներէն թարգմանութեամբ Ե)։

Արարիայից մասնագիտութեան հետ տարածուեց հարեան ազգերի մէջ և նրա քաղաքակրթութիւնը, Հին Պարսկաստանը, Հայաստանը, ինչպէս և այժմեան Թիւրքիան, Արարիայի մտաւոր զարգացման ու կուլտուրայի պարզ նշանն են կրում։

§ 6. Պարսկաստան. Պարսկաստանը հեթանոսական շրջաններում մի բանաստեղծի անուն չի տալիս։ Դժուար է կարծել, որ Կիւրոսներին, Կամբիսներին ու Դարէհներին հերոսական գործերը իւր ժամանակին երգող ու գովաբանող չունենային այդ երգ ու եղանակի բուն երկրում։ Զրադաշտական կրօնի հետ անդամ է կորել ևն և այդ շրջանի բանաստեղծական ստեղծագործութիւնները։ Ահա Շահ-Մուհամէդի թագաւորութեան օրով ծնւում է Պարսկաստանի՝ և ամբողջ արեւելքի ամենաքանքարաւոր դիւցազներգուն՝ Ֆերդուսին (1030), Պալատական բանաստեղծ, իրն է սիրահար (աշուղ, երգ ու եղանակի ստեղծագործող) Ֆերդուսին դարձաւ պարսկական բանաստեղծութեան սիւնը։ «Շահ-Նամէն» նրան անմահացրեց, Հոմերոսի կարգը դասեց, Ռուստէմին Աքիլլէսի հետ եղբայրացրեց ու ցոյց տուեց հաննարաւոր հեղինակի իսկ որ Ֆերդուսի (գրախտական) լինելը։

Մոնղոլների արշաւանքից յետոյ Արեւաց աշխարհի ասպետական—հերոսական ոգին թուլացաւ, բանաստեղծութիւնն ստացաւ միատիբ բնաւորութիւն։ Այս շրջաններում էր որ ծնունդ առան պարսկական հոշակաւոր մուղամէաներն ու տիւուր, սիրտ մաշող մեղեդիները։ Դրութիւնը փոխուեց, աշխարհային վիշտ ու թախիժը երեւում էր ամեն մի երգից։ Զաւալէզգին Ռուսի, Ֆերեզեզին Աստար, Մենայի Խազրիկ, Քայխամ մի-մի Լէօպարտներ էին իրենց վերին աստիճանի սիրտ մորմոքող յոռետես երգերով։ Ահա մի-բանի տող Քայխամի աշուղից ազատ թարգմանութեամբ—

Աշխարհ եկար դու, տեսար ամեն բան,
Բայց ինչ որ տեսար, ինչ որ զգացիր՝
Իմացիր որ լոկ տեսիլք է միայն։
Շատ բան լսեցիր, շատ բան իմացար,
Բայց ինչ ձայն էլ դիպաւ ականջիդ՝
Դիտեցիր, ով մարդ, տեսիլք է միայն։
Տիեզերք անցար, աշխարհ չափեցիր,

*) Եմրոյիլունի գիտնը-հրատ. Մաք-ճիզէն. Փաքի. 1837
Նոյն գերմաներէն—հրատ. Քիլկերման. ձաւագար. 1843
Լարարի գիտնը. Վիլնա. 1880

Այժմ քո տանն ես, յոգնած վաստակած,
 Բայց ինչ յիշում ես, ինչ մտաբերում՝
 Բողոք-բողոքը տեսիլք է միայն,
 Թանձր ծածկոյթը աշխարհի գաղտնեաց
 Մեր հոգու աչքից ոչ ոք չը բացեց,
 Խորիսփում ենք մենք, աւաղ, խաւարում:
 Ինչո՞ւ ամեն բան տեսիլք է միայն:
 Մարդուս ազահով բնակարանը
 Մէկ հաս է միայն.—այդ գերեզմանն է,
 Ո՛հ, մնացածը, ինչքան էլ խորհենք,
 Ինչքան մտածենք, տեսիլք է միայն *)

Թախծային սե-սե ամպերը կամաց կամաց չքացան պարսիկ բանաստեղծութեան երկնակամարից. հորիզոնից բարձրացաւ արեգակնափայլ աստղը—Հաֆիզ (1389). թէ Ֆերզուսին Հոմերոսի հետ է կանգնում, ինչո՞ւ պէտք է Հաֆիզն էլ Պինդարից յետ մընայ: Ինչ որ Ֆերզուսին վիպականի՝ այն եղաւ Հաֆիզ քնարական բանաստեղծութեան մէջ: Համեմարաւոր երգչի ամեն մի տողը նորից կեանք ու հոգի տուեց նուազած ու կեանքից ձեռք վերցրած պարսկին: Սիրել կեանքը, վայելիլ նրա քաղցրութիւնները, բնութեան գեղեցկութիւնները, կինը՝ անշէջ սիրոյ յաւիտեան գգուանքի ու փաղաքշանքի արժանի այդ հրաշալի արարածը, այս էր քարոզում Հաֆիզ, այդ եղանակն էր նուագում նրա ոսկի քնարը, որքան էլ որ աշխարհի բախտի բանալին փրճարել ու զանել ուզենային Սաադու Նաման խոշոր իմաստասէրները:

Հաֆիզու աշակերտ ենք համարում վերջերումս ահագին հռչակ վայելող երգիչ Նիզամուն: Նիզամին անուանի քնարերգու դարձաւ. զրելով մօտ քսան հազար տող ոտանաւոր: Նիզամուն աւելի անմահացրին նրա հինգ յայտնի գործերը, որ մահից յետոյ հրատարակուեցին «փէնջ փէնջ» (հինգ զանձ) անունով, որոնք են Մախսեպուլ էսրար, (շտեմարան գաղտնեաց), Իսկենդար Նամա (աղէքսանդրեան գիրք) նկարագրում է Մակեդոնացու Պարսկաստան մտնելը, Խոյրու և Շիրին, Լէյլա և Մաջլուն, և Հաֆա պէյ-քեար (եօթը գեղեցկութիւն):

§ 7. Թիւրքիա. Պարսկաստանի ազդեցութիւնը երևում է Թիւրքիայի բանաստեղծութեան վրայ: Օսմանեան դինաստիայի Թաղաւորներից մէկը, Սուլթան Մուհամմէդ Բ. ինքը աչքը-բանաստեղծ էր, հովանաւորում էր, խրախուսում աչքողութիւնը և ունէր իւր պալատական երգիչները: Առասարակ Թիւրքիայի սուլթան-

*) Բարզանութիւն մը.

ներք սիրահար են աշըղութեան, մեծ բաւականութեամբ ու ակնածութեամբ լսում են նշանաւոր աշուղների երգ ու նուագածութիւնը, պատահել են դէպքեր, որ երեւի հայ աշուղներ էլ երգել են Օսմանեան միապետների առաջ, ինչպէս Նեաային, Բիւնին և այլն: Դեռ ԺԴ-րդ դարում յայտնի էր Բոսփորի արհարում Ասաղը անունով հասարակաց երգիչը, որ կարծես նկնց իւր անունով հիմնադրեր եղաւ Տաճկաստանի աշըղութեան: Այնուհետև հետեւեալ դարերում Օսմանեան երկրի ամենանշանաւոր աշուղներն եղել են Ահմէտ Տայի, Սէտտի, Լամիի, Նէճաթի, Ֆազրի, Ֆուզուլի, Վերջինս նոյնպէս արքունի Դրան աշուղ էր, մեծ հռչակ ու յարգանք էր վայելում բարձր շրջաններում: Հեղինակ է բազմաթիւ երգերի ու հերթաթիւերի որոնց բոլորի մէջ զլիսաւոր տեղը բռնում է սէրը: Ֆուզուլին սէրը շատ բարձր է դասում և ահա մի երգ, որով և լաւ որոշում է նա աշուղի կոչումը—

Նա է աշուղ, ով տալիս է կեանքը իւր սիրեկանին,
Թող չը սիրէ ոչ ոքի, ով ներհակ է այս պայմանին,
Կեանքը իւր սիրունուն տալն է շնորհքը աշուղին,
Կեանքը չը տուողը թերի է, չէ սիրում իւր զեղանին...
Սէր քաշելը սիրահարը թող սովորի թիթեռից,
Լոյսը սիրելու համար դո՛ւ է գնում վառարանին,
Կեանքը սիրածին տալու համար թող մի մարդ չը
պարծենայ

Այդ բանը վայել է միայն Ֆուզուլու աստիճանին: *)

Տեսէք որքան էլ բանաստեղծը բարձր է դասում իւր աստիճանը, բայց և սիրունու համար կեանք տալը անհրաժեշտ է համարում իսկական աշուղ կոչուելու համար:

Պարսկական բանաստեղծութեան ազդեցութիւնը մեր աշուղների վերայ երևում է եղանակների և երգերի բնաւորութեան մէջ, մտքերի ու տրամադրութեան մէջ, իսկ երգերի տեխնիքական կազմութիւնն ու աշուղական արուեստը ամբողջապէս հին, արաբական ծագում ունի: Թիւրքիայի նշանաւոր աշուղներն են մեծ մասամբ մշակել ու զարգացրել աշուղական երգերի այն բազմաթիւ ձևերն ու տեսակները, որոնց մասին խօսելու ենք մեր այս գրութեան III-րդ մասում:

§. 8 Աշուղները Արեւմուտքում. Որքան էլ որ սուղ կազմ ունենայ մեր տեսութիւնը, այնուամենայնիւ անհրաժեշտ է որ դառնանք և՛ Արեւմուտք, տեսնենք թէ՛ Նւրուզան էլ ունեցել է իւր բա-

*) Թարգ. Հիւանու.

նաստեղծ-երգիչները, շրջող ու քարոզող հրաժիշտները՝ մի խօսքով աշուղները: Կը տեսնենք, որ թէ գերմանական ժողովուրդները, թէ ուսմանական ու սլաւոնական ազգերը զանազան ժամանակներում ունեցել են այդ կարգի մարդիկ՝ և որոնք այժմ վաղուց արդէն անցել գնացել են անդարձ ու մտել պատմութեան շրջանը:

Նախ յիշենք, որ զեռ ժիւրդ դարուց արդէն Հոհնոսի ափերում գոյութիւն ունէին գերմանական հին երգեր որ ընդհանուր անունով կոչուած էին Նիելսելունդեան երգեր (Niebelunden bied), Այդ երգերի մէջ վառ կերպով նկարագրուած է գերման ազգերի նախնական վարք ու բարքը, անուանի գործերը և ժամանակագրութեամբ զալիս հասնում է մինչև Սեզուրդ:

Ժիւրդ դարում գերմանական բանաստեղծութեան մէջ յայտնի են դառնում արքունի քնարերգու բանաստեղծները, ասպետական երգիչները, որ կոչուած էին միւնն է գիւնգեր: Սրանցից ամենայայտնի են Հանրիխ Ֆօն-Ֆելդիկէ, Ֆրիդրիխ Ֆօն-Գուզէն, Ռէյման-ժերուտին, Վոլֆրամ Ֆօն-Էշներախ, իսկ ամենազերազանցը և հանճարաւորն է Վալտեր Ֆօն-դեր Ֆօգելվէյտէ: Միննեդինգերների մէջ ժամանակ առ ժամանակ տեղի էին ունենում երգ ու բանաստեղծութեան մրցումներ թագաւորի ներկայութեամբ: Այնուհետեւ զրանցից առաջ են զալիս քաղաքային երգիչները՝ մէյստերգիւնգեր-ները, որոնք շատ նման են եղել մեր աշուղներին, կազմում էին համըստական միութիւններ, ունէին իրենց որոշ կանոնները աշակերտի, փոխ-վարդետի (մեղանում խալփա) վարպետի (ուստա) վերաբերեալ: Աշակերտները և փոխ-վարպետները տարածում էին վարպետի երգերը, մինչև որ իրենք էլ կոչուած էին մէյստեր և ունենում էին իրենց հեղինակութիւնները: Մայնց քաղաքը մէյստերգիւնգերների զլխաւոր կենտրոնավայրն էր, որտեղից նրանք տարածուած էին ամբողջ Գերմանիա ու յետոյ Աւստրիա և Զուիցերիա:

Քաղաքական փոփոխութիւններ մամուլի և դպրոցական գործի հսկայական աճումը Գերմանիայում պատճառ դարձան աշուղների վերջնաւուժ: Ժիւրդ դարում մէյստերգիւնգերութիւնը վերջացաւ, բայց վերջին դպրոցը փակուեց միայն 1839 թուականին: Մէյստերգիւնգերների մասին գեղեցիկ պատկեր է տալիս Վադներ իւր «Die Meistersenger von Nurburg» երաժշտական դրամայում: Յայտնի անուն են ունեցել այդ մարդկանց մէջ Հայնրիխ Միւլլինսկի, Մուսկատբուդ, Միխայել Բէհայտ, Հանս Ֆօլց, Ադամ Պուսան, Վերջին և ամենանշանաւոր մէյստերգիւնգերը համարուած է Հանս Սակ որ կօշկակար էր:

Բոլորովին այլ կերպարանք ունէին ժիւրդ դարերում

Հարաւային Ֆրանսիայում երեացող տ ր ու ր ա գ ու ռ ն եր ւ ր։ Մը-
րանք ի ընէ ուրախ, կեանքի վայելքներով զուարճացող, սիրող
ու սիրուող տարր էին ներկայացնում։ Մէյստերզինգերը իւր
երգերի մէջ երևում է գերմանացու ստեղծութեամբ, մոայլ ու մը-
տայոյզ, թախծոտ, տրուբադուրը—կրակոտ, կայտառ ու վառվը-
ռուն։ Միյստերզինգերը կրօնական տրամադրութիւն ունի,
տրուբադուրը լիովին զոհ լինելով աշխարհայնից, երկինք նայելը
համարում է միայն արեղանների գործ։ Յայտնի է, որ մշտապէս
պայծառ երկնքի տակ տպրողն, աւելի նուազ ընդունակ է լինում
ճանաչել ու զգալ բնութեան գեղեցկութիւնը, քան մոայլ եր-
կրբում, պարզ երկնքի կարօտ քաշողը։ Տրուբադուրներն իրենց
երգերի մէջ շատ քիչ տեղ են յիշում բնութիւնը, իսկ մէյստեր-
զինգերներն երգերի կիսից շատը, նուիրած է բնութեան նկարա-
դրութեան, դարեան ուրախ ու աշնանը գծնդակ կղանակին։
Տրուբադուրն իրեն չի համարում հասարակութեան զուարճարար
ու բանաստեղծութիւնը համարում է աստուածային տուրք, ոչ թէ
արուեստ։ Նրա հետ թշնամանալը շատ վտանգաւոր էր—մինչև
անգամ թագաւորի համար։ Նա կը գնար նրա վերայ մի ան-
նպաստ երգ կը շինէր ու շուտով կը տարածէր ամբողջ քաղաքը,
խայտառակելով իւր հակառակորդին։ Գեղարուեստի հայեցակէ-
տից տրուբադուրի երգերը բարձր էին քան մէյստերզինգերնե-
րինը, աւելի պատկերաւոր ոճով, գեղեցիկ, երաժշտական։

Ինչ տեսակ էին նայում սիրոյ վերայ Նւրոպայի այդ երկու
կարգի նշանաւոր աշուղները։ Մէրը տրուբադուրների բանաս-
տեղծութեան էսսենցիան է, ամբողջական կազմը—բայց սէր ոչ
հիմնական՝ ոչ բէալական, այլ որպէս սոսկ կին, զգուսնքի, փա-
ղաքշանքի առարկայ։ Իսկ գերմանացի աշուղի սէրը ասպետական
է, թէև գաղտուկ ու ամաչկաւ։ Մինչ տրուբադուրը երգով իւր
սիրուհուն դիմում է արժանացնել իրեն ամենամեծ պարգևին՝ հը-
րապարակական համոյրին, մէյստերզինգերը սրբապղծութիւն է
համարում մինչև անգամ սիրոյ առարկայի անունը երգի մէջ ա-
սելը, իւր սիրուհուց մի ժպտալից ողջոյնը՝ (*viunt licher guos*)
—ահա միայն ընչ է ցանկանում նա, իսկ տրուբադուրը՝ չէ՝ որ
ֆրանսիացի է։

Ժամանակ առ ժամանակ տրուբադուրների մէջ էլ, ինչպէս
արևելեան աշուղների միջև, տեղի էին ունենում հրապարակական
մրցումներ, վէճեր որ կուշուում էին տենսո (*tenso*) ու ահագին
հետաքրքրութիւն էին շարժում ժամանակակից երգ ու կղանակ
սիրողների շրջաններում։

Տրուբադուրները, կարելի է ասել, պատկանում էին ամեն

դասակարգի, չորս հարիւրի չափ յայտնի տրուեալութենքի համարեա կէսը ազնուականներ էին, իսկ միւս մասը հասարակ ու ստորին դասակարգից: Քսանի չափ արքայազուն տրուեալութենք կային, որոնք ոչ միայն ստոր պարապմունք չէին համարում այդ, այլ և պարծենում էին դրանով: Ուրախութեան ու բաւականութեան մէջ անցկացնելով իրենց կեանքը՝ նրանք ծերութեան հասակում մեծ մասամբ քաշոււմ էին վաճը: Ամենանշանաւոր տրուեալութենքից յիշենք Սաւորիկ, Էլիաս, Ժովբի Ուտէլ:

Տրուեալութենքին հետեւեցին անշուշտ Ֆրանսիայում յայտնուող տ ր ու վ ե ո Ր-ները և Հունգարիայում տ ր ու տ ա ո Ր-ները: Սրանք երգում էին իրենց իշխանների ու հերոսների սքիւրագործութիւնները տօնական հանդէսներում ու պատերազմի ժամանակներում: Թէ այս կարգի երգիչները, թէ խալիպայում յայտնուող տրուեալութենքը նուազ կեանք և գործունէութիւն ունենալով իրենց պատմութեան մէջ մի առանձնակի անուն չը թողնէ:

Մէլաոնիքիներէից և տրուեալութենքից ոչ պակաս հետաքրքրութեան արժանի են ր ա ղ-երը: Սրանք սկանդինաւիական ծագում ունեն, բայց գործունէութեան վայրը Կելտացիք և Դալլերի մէջ էր, որտեղից յետոյ անցան այլ երկիրներ: Բարդերը, կարելի է տեսի, կիսով չափ մոգեր էին ու նման հրէական մարգարէներին: Մխիթարում, խրախուսում, ոգևորում էին թոյլերին, ընկածներին, փառաբանում էին աստուածներին՝ և նշանաւոր հերոսների գովքն անում: Պատերազմի ժամանակ զօրքերի առաջ ընկած դնում էին թշնամու դէմ ու ճակատամարտի միջոցին Ղևոնդ երէցի պէս հոգի ու սիրտ էին տալիս վհատողներին ու յուսահատողներին: Բարդը յարգւում և մեծարւում էր մոգերին, մարգարէներին հաւասար, որովհետեւ համարւում էր Աստուածութեան հետ անմիջական կապ ունեցող: Նրանք շատ անգամ թագաւորների, իշխանների և այլ մեծատուն քաղաքացիների մեռնիկ զենպանի, հաշտարար միջնորդի և խորհրդատուի դեր էին կատարում: Բարդերը ժառանգարար պահպանում էին իրենց կոչումը—որ նշանաւոր է—և ցեղարար վայելում էին նոյն համակրանքն ու ազդեցիկ հեղինակութիւնը: Պատանի բարդը պէտք է տաններկու տարի ծառայէր՝ որ իրաւունք ունենար խկական բարդ կոչուելու: Այստեղ էլ որոշեալ ժամանակներում տեղի են ունենում աշուղական մրցումները—էլատեաֆերդները, որոնց պարզեաւորող դատաւորը կարգւում էր թագաւորից: Ելիւաւոր բարդը հազնում էր երկնագլխի հանգերձ և այնպիսի մեծ պատկառանք ունէր, որ նրա ներկայութեամբ ոչ ոքի իրաւունք չէր տրուած

սուրը մերկացնել: Բարդերի գլխաւոր կենտրոնատեղին էր Գալ-լիան, որտեղից յետոյ ցրուեցին Իւլանդիա, Շոտլանդիա, և հայ-րենիք՝ Սկանդինաւիայի արեւմտեան ափերը:

Նրբեմն բարդերը օգտուելով իրենց մեծ հեղինակութիւնից, արտօնութիւններից ի չարն էին գործ դնում այդ. նրանցից մի քանիսը մեծ հարստութիւն ձեռք բերին, հոգեր ու կալուածքներ առան և իրենց շահասիրութեամբ դարձան ժողովրդի ատելութեան և հակակրօնքի առարկայ: Դրա հակառակ նրանցից շատերը անշահասէր ու դեմօկրատ մարդիկ են եղել, ժողովրդասէր և ազգասէր համայնք կազմակերպելով: Իւլանդիայում բարդերի երգերն ու պատմական հէքիաթները նպաստում էին Իւլանդացւոց դէպի հայրենիքն ունեցած սիրոյ պահպանման, նոյն իսկ այդ հանգամանքն պատճառ դարձաւ Անգլիական կառավարութեան նրանց վերայ խէթ աչքով նայելու, ինչպէս Հենրիկոս Զ-րդի և Է-րդի ժամանակներում: Եղիսաբէթ Թագուհին մինչև անգամ հըրամայաց կախել այն բարդերին, որոնց կը յաջողուէր բռնել. նըրանց երգերը զրգոնեցուցիչ և ազմարար ուսմբեր էին ժողովրդի ապստամբութեան: Բոյլի արիւնահեղ ճակատամարտը վերջնականապէս արմատախիլ արեց բարդերի գոյութիւնը: Վերջին իւլանդական բարդն համարւում է Տուրլօուն (†1738), Նոյն վիճակն ունեցան նրանք Շոտլանդիայում և Գալեդոնիայում, որ տեւեցին մինչև 1746 թուականը: Վերջերումս իւլանդացի հայրենասէր զրազէտները սկսեցին հրատարակել բարդերի երգերը և այժմ փորձեր են անում նորից առաջ լրերել բարդութիւնը և նուազել նրանց էյստեռֆերդները:

Անգլիան էլ բարդերի գիմաց ունէր իւր հասարակական երգիչները: Անգլո-սակսերն իրենց գերմանական հայրենիքից բերին Թեմզայի ափերը իրենց աշուղներին՝ սկօպներին: Բացի սրանցից, ինչպէս Իւլանդիայում, այնպէս էլ Անգլիայում հաստատուել էին կելտական ֆիւլ-երը, որոնք բարդերից ոչ պակաս զիրք ու համարում ունէին քաղաքացիների աչքում: Սրանք աւելի ժողովրդականութիւն ձեռք բերին, որովհետեւ գուշակութիւններ էին անում, միջնորդ դատաւորներ կարգւում, որև աւելի ժողովրդին սիրելի է, հէքիաթներ, առասպելներ ու աւանդութիւններ էին պատմում: Զմեռուայ երկար գիշերներին, Թագաւոր և իշխան, բազմաթիւ ժողովուրդ, փայտեայ ապարանքներում, մաղաների (ֆակել) լուսաւորութեան տակ լսում էին ֆիլերի հեքիաթներն ու նուազածութիւնը: Շնրանք և՛ Թատրոն էին և՛ լըրազիւր և՛ հանդէս, ասում է մի զրազէտ: Ֆիլերը շատ մեծամիտ էին, բարձրից էին նայում բարդերի վերայ, նրանց համարում

էին ստոր արարածները. օրինակ մի ֆիլ թուելով իւր ժամանակում տեղի ունեցող անյաշող համադամանքները, ասում է—«...այսպէս գնալով—գնալով վերջը կը հասնի այնպիսի դրութիւն՝ որ կը դառնանք մի հասարակ բարգ...»*)

Այսպէս ուրեմն՝ մեր յիշած երգիչներէց միննեղինգեր, մէյստերգիւնգեր, տրուբատուր, բարտ, ֆիլ համարում են եւրոպական նշանաւոր, առաջնակարգ աշուղները։ Եղել են և երկրորդական, նուազ նշանաւոր աշուղներ, ինչպէս Սկանդինաւիայի հին սկապենները, սկոյլդները, սլաւոն ազգերի բայեանները, գուսլ եարները, բանդուրիստները, կօբլարները Բալկանեան ազգերը, Մալաոսիան, Լեհաստանը ողբան որ հարուստ են ժողովրդական—ռամկական երգերով, խաղ ու պարերով, այնքան էլ ազգատ են աշուղական երգերով։ Ռուսիան յայտնի է իւր անուանի վիդաասան—դիւցազնական բիլինաներով ու տաղերով, որոնց մէջ մեծ մասամբ նկարագրում է Վլադիմիրի օրերում—ուրեմն՝ ուսուաց ըրիստոնէութեան սկզբներում—ազգային առասպելական—հակաների՝ բազադիւնների քաջագործութիւնները։ Սակայն այդ երգերը իրենց կազմով ու բնաւորութեամբ աւելի զուտ ժողովրդական են քան աշուղական, մանաւանդ որ նրանց մէջ մի հեղինակի անուն էլ չի յիշուում։ Դեռ մինչև այժմ էլ Ռուսիայի հեռուոր նահանգներում (Արխանգելսկ, Սիբիրսկ) երգւում են այդ պատմական երգերը ու ժողովրդի մէջ վառ են պահւում հերոսական ժամանակների յիշատակը։

Առաջնակարգ, երկրորդ կարգի աշուղների մասին խօսելուց յետոյ չի կարելի բաց թողնել երրորդ կարգի աշուղներին, որ գոյութիւն ունէին Եւրոպայում։ Այդ կարգում մենք դասում ենք թափառական ու փողոցային, ստոր դասակարգի երաժիշտ-երգիչներին, որ շատ դէպքերում իրենք ոչ մի հեղինակութիւն չունենալով, երգում ու տարածում էին յայտնի աշուղների երգերը։ Այդ դասակարգի աշուղները, որ երբեմն կիսամերկ ցնցոտիների մէջ, մութացիկ շրջում էին փողոցները, Ձրանսիայում կոչւում էին տուլ երեսն Եւրոպայի անգամ մէյստերգիւնգերները փող էին տալիս նրանց՝ որ իրենց երգերը տարածեն Ձրանսիայում, կամ տրուբատուրները իրենց հետ ման էին ածում որդէս ծառայ։ Ռուսիայում միջին դարերում նոյնպէս թափառում էին ուխտաւոր-երգիչներ որ կոչւում էին կալիկներ։ Երբ մարտիին դուրճացնելու համար Ձրանսիայում այդ կարգի մարդիկ սկսեցին երգելու ժամանակ իրենք էլ թոշկոտել, ծամածռութիւններ

*) Корш. Ист. Лит. II

անել կամ ճարպիկութեամբ զանազան առարկաներ խաղացնել ձեռքերի մէջ, կոչուեցին ժօն գլխերներ: Սրանք մեծ մասամբ ածուած էին ցիմպալ: Այս մարդիկ խեղճ, կորած մարդիկ էին, ընդհակառակը խմբերով յանդգնաբար տրչաւում էին այն վայրերը, որտեղ տեսնուած էին որ կարելի է գործ շինել: Խուժում ու լցում էին այն երկիրները, որտեղի ժողովուրդը խառնակ դրութեան մէջ էր գտնուում: Օրինակ՝ երբ Նօրմանները տիրեցին Իրիտանիային ու Ֆրանսերէն լեզուն այնտեղ մեծ գործունէութիւն գտաւ, իսկոյն ներս լցուեցին տրուվերներ ու ժօնգլխերը: (Հայ ժօնգլխերի մասին խօսք ունինք մեր տեսութեան IV-րդ մասում):

Բ. ՀԱՅՈՑ ՍԷՂ

§ 9. Հին Շրջան.— Փոքր իշատէ ծանօթանալով օտար ազգերի ունեցած վիպական ու քնարական երգիչ բանաստեղծների, աշուղների հետ, այժմ համեմատական հայեացքով դառնանք դէպի մեր ազգը՝ որ մեր բուն նիւթն է կազմում ու տեսնենք թէ Հայոց մէջ էլ հին ժամանակներում եղե՞լ են երգ ու երգիչներ և թի՞նք են տուել մեզ:

Մի որեւէ պատմական-քննական տեսութիւն կազմողը երկու դէպքում դժուարութեան է հանդիպում մէկ—եթէ իւր վերջրած նիւթի մասին խիստ շատ են աղբիւրները, մէկ էլ՝ եթէ բոլորովին չը կան, կամ եղածն էլ աննշան են ու պակասաւոր: Վերջին դրութեան մէջ էր գիտական-հայագէտ հանգուցեալ Մկրտիչ Էմին 1850 թուականին իւր «Ղէպք հնոյն Հայաստանի» տեսութիւնը կազմելիս: Սո՞ժոյ խոսքերէն, Նեյման՝ գերմաներէն, Ս. Նազարեան ռուսերէն լեզուներով դրանից առաջ արդէն մի-մի աշխատութիւն հրատարակել էին հայոց գրականութեան վերաբերեալ, բայց այդ երեքն էլ գիտական-քննական մի այնպիսի արժէք չունենալով, Էմինին իրաւունք էին տալիս ասելու իւր յառաջաբանում թէ «առ մեզ չիք պատմութիւն գրականութեան: Զօր ինչ հայ և օտարազգի հեղինակք մինչև ցայսօր ժամանակի գրեցին ըստ այսմ մասին, ի՞նչ տեղեկութիւնք են վառն մատենագրաց և գործոց նոցին և այն թերի բազմօք: Մի լուր՝ աշխատութիւն չը տեսնելով, ուրեմն օտարազգի պատմագէտ-ուսումնականները իրաւունք ունէին կասկածելու և ասելու՝ որ հայերը հին ժամանակներում բոլորովին զուրկ են եղել բանաստեղծութիւնից: Այդ համոզմունքը տիրում էր մինչև Էմինի յիշեալ ուսումնասիրու-